

आशययुक्त अध्यापन पध्दतीचे पाठ व पारंपारिक अध्यापन पध्दतीने घेतलेले पाठ
यांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे

प्रा. डॉ. एस. जे. अहिरे,

उपप्राचार्य,

श्री. सुरूपसिंग हिऱ्या नाईक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,

नवापूर जि.नंदुरबार.

प्रस्तावना :

आजच्या आधुनिक युगात ज्ञानाचा प्रस्फोट झाला. शिक्षणक्षेत्रात विविध सिध्दांत, तत्त्वे, नियम इ. चा शोध लागला. त्याच्या वापरामुळे शैक्षणिक क्षेत्रात अमुलाग्र बदल झालेला आहे. शैक्षणिक बदलात विविध शाखा उदयास आल्या आहे. शिक्षणशास्त्र, शैक्षणिक मानसशास्त्र, शैक्षणिक समाजशास्त्र, शैक्षणिक तंत्रविज्ञान अशा विविध शाखा उदयास आल्या. या विविध शाखांमुळे शिक्षणात जिवंतपणा दिसून येतो. विद्यार्थी हा विशिष्ट शिक्षणाच्या पायऱ्यातून जात असतो. १२ वी, पदवी व पदव्युत्तर अशा टप्प्यातून जातांना योग्य मार्ग निवडतो.

विद्यार्थी हा जेव्हा पदवी घेतल्यानंतर बी.एड्. ला शिक्षक प्रशिक्षण घेण्याच्या उद्देशाने येत असतो. त्यासाठी शिक्षकाला आवश्यक असते त्या क्षमता, कौशल्य, अभिव्यक्ती यावर भर द्यावा लागतो. शैक्षणिक गुणवत्ता लक्षात घेता त्याला शिक्षकाचे आवश्यक गुणवैशिष्टे आत्मसात करावी लागतात.

शिक्षकाला अध्यापन करीत असतांना घटकानुसार विविध पध्दतीचा वापर करावा लागतो. उदा. व्याख्यानपध्दती, सहल, कथन, नाट्यीकरण, आधार, दिग्दर्शन, उद्गामी अवगामी इ. चा वापर करून अध्यापन करत असतो. परंतु विविध पध्दतीचा वापर करीत असतांना कोणता पाठ्यांश कोणत्या पध्दतीने अध्यापन केल्यास तो विद्यार्थ्यांना प्रभावी व आकलनास सोयीस्कर होईल यादृष्टिने अध्यापन पध्दतीची निवड करीत असतो.

अध्यापन पध्दती म्हणजे पाठ्यांशाचे सूत्रबद्ध सादरीकरण होय. या पाठ्यांशाचे सादरीकरण करीत असतांना हर्बाटची पंचपदी किंवा आशययुक्त अध्यापन पध्दतीनुसार पाठ्यांशाचे अध्यापन कसे केले जाते, पारंपारिक पध्दतीनुसार प्रस्तावना, हेतुकथन, विषय विवेचन, संकलन, उपयोजन, मूल्यमापन स्वाध्याय इ. पायऱ्यानुसार पाठ घेतला जातो. या पंचपदीचा वापर करून हेतुकथन ही स्वतंत्र पायरी नसून प्रस्तावना व विषयविवेचन यांना जोडणारा दुवा आहे. या पारंपारिक पध्दतीने केलेले अध्यापन पाहिजे त्या प्रमाणात उपयोग होतोच असे नाही. कारण प्रत्येक पायरीवर विद्यार्थ्यांना तो पाठ्यांश समजेलच असे नाही. म्हणून यापेक्षा वेगळ्या पध्दती अध्यापन जर केले तर ते विद्यार्थ्यांना योग्य प्रकारे समजेल म्हणून आशययुक्त

अध्यापन पध्दतीने कसे पाठ घेतले जातात हा विचार पुढे आला.

पारंपारिक पध्दतीने पाठ्याश शिकवितांना तो प्रस्तावना, हेतुप्रश्न, विषयविवेचन पायरीवर विद्यार्थ्यांना योग्य प्रकारे आकलन होईलच याची खात्री नसते. परंतु आशययुक्त अध्यापन पध्दतीमध्ये विविध विद्याशाखेचे स्वरूप कळते, आशय घटकाचा, अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तकातील त्या घटकाचे स्थान कळते. अध्यापन घटकाचे आशय विश्लेषण करता येते, अध्यापनशास्त्रीय विश्लेषण करता येते. पाठ्यांशाला अनुसरून ज्ञानाच्या प्रतिरूपनाची निवड करता येते. आपाल्याला जो आशय शिकविता येतो त्या आशयाचे आणि अध्यापन पध्दतीचे एकात्मिकरण सहज करता येते. ह्या विविध गोष्टींचा विचार पारंपारिक अध्यापनात केला जात नाही. पारंपारिक पध्दतीने अध्यापन पध्दतीची निवड, आशय घटकाचा पूर्वज्ञानाशी सांगड, शैक्षणिक साहित्याचा वापर, संकलन व मूल्यमापन एवढ्यापुरताच मर्यादित आहे.

वरील सर्व मुद्द्यांचा विचार केला जातो, म्हणून आशययुक्त अध्यापन पध्दतीचे पाठ व पारंपारिक अध्यापन पध्दतीने घेतलेले पाठ यांच्यात कसा फरक किंवा संबंध आहे हे पडताळून पाहण्यासाठी आशययुक्त अध्यापन पध्दती व पारंपारिक अध्यापन पध्दतीचे पाठ यांचा तौलनिक अभ्यास या हेतूने हा विषय निश्चित करण्यात आला.

संशोधनाचे महत्त्व व गरज :

मानवाच्या जीवनात सरावाला अत्यंत महत्त्व आहे. कोणतेही काम एकदा करून त्याचे कौशल्य आत्मसात करणे सोपे नाही. शिक्षक प्रशिक्षणाचा विचार केला तर बी.एड्. प्रवेशित छात्र शिक्षकांना अध्यापन कार्याचा सराव घेतला जातो, अध्यापन म्हटले की, अध्यापनाच्या विविध पध्दती व कौशल्ये आत्मसात करणे आवश्यक आहे.

अध्यापनाचा विचार म्हणजे केवळ एका अंगाचा विचार असतो. संस्थांच्या कार्यक्षेत्र केवळ अध्यापन कौशल्ये संक्रमित करणे एवढेच एकमेव कार्य नसून शिक्षक होणाऱ्या प्रशिक्षणार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करणे शिक्षकी पेशासाठी आवश्यक असणाऱ्या मूल्यांचे प्रशिक्षार्थ्यांत संवर्धन करणे व एक समृद्ध व संपन्न व्यक्तिमत्त्व घडविणे, विविध उपयुक्त क्षमतांचा विकास करणे इ. गोष्टी अध्यापनातून साध्य करता येतात.

विविध अध्यापन नीतींचा वापर करून अध्यापन परिणामकारक करता येतो. शिक्षणाचा दर्जा उंचावण्यासाठी प्रथम दर्जेदार शिक्षक निर्माण होणे आवश्यक आहे. यासाठी पाठटाचण, अनुदेशन पध्दती, अनुदेशन साहित्य यांचा उपयोग करता येऊ शकेल. तसेच समस्या निराकरण पध्दती, प्रकल्प व विविध कार्यशाळा अशा विविध तंत्रांचा वापर करून अध्यापन परिणामकारक करता येते. परंतु या निती कशा वापराव्यात याची माहिती जर शिक्षकाला नसेल तर सर्व व्यर्थ ठरेल.

सदर संशोधनात आशययुक्त अध्यापन पध्दतीचे पाठ व पारंपारिक अध्यापन पध्दतीने घेतलेले पाठाचे

महत्त्व जाणून घेणे गरजेचे आहे. या पध्दतीने केलेले अध्यापन एक तौलनिक असून त्यासाठी छात्रशिक्षकांच्या अध्यापन शैलीत व आशय व पध्दती यांच्या एकात्मिकरणाचे परिणाम जाणून घेणे अतिशय महत्त्वाचे आहे.

पारंपारिक अध्यापन पध्दतीचा विचार करता आशय घटक हा विविध पध्दतीचा अवलंब करून हर्बाटच्या पंचपदीनुसार अध्यापन केले जाते. आज जी प्रचलित अध्यापन पध्दती असेल ती म्हणजे पारंपारिक अध्यापन पध्दती होय. या पध्दतीने केलेल्या अध्यापनात पूर्व ज्ञानाचा आशय घटकाशी संबंध जोडणे, हेतू स्पष्ट करणे, ही एक रुढ झालेली पध्दत आहे. त्या अध्यापन पध्दतीचे काही फायदे व काही मर्यादाही आहेत.

परिणामकारक अध्यापनाचा विचार केला तर आशययुक्त अध्यापन पध्दती व पारंपारिक अध्यापन पध्दती यांची तुलना करणे महत्त्वाचे आहे. कारण कोणत्या प्रकारच्या अध्यापनात अध्यापनाच्या कमतरता आहेत व कोणती पध्दती परिणामकारक आहे हे समजण्यास मदत होईल.

सदर संशोधनात आशययुक्त अध्यापन पध्दती व पारंपारिक अध्यापन पध्दतीने घेतलेल्या पाठांवर छात्र अध्यापकांच्या आशयज्ञानावर कसा परिणाम होतो हे पडताळून पाहण्यासाठी हे संशोधन अतिशय महत्त्वाचे आहे. पारंपारिक अध्यापन पध्दती नेमका आशय घटक कोणत्या पध्दतीने शिकवावा हे छात्राध्यापकांना समजेल म्हणून वरील दोन्ही पध्दतीने सरावपाठ घेतल्यानंतर छात्र अध्यापकांच्या आशयज्ञानात कसा भर पडतो हे पडताळून पाहता येईल यादृष्टिने सदर संशोधन आशययुक्त अध्यापन पध्दतीचे पाठ व पारंपारिक अध्यापन पध्दतीने घेतलेले पाठ यांचा तौलनिक अभ्यास महत्त्वाचे वाटते.

उद्दिष्टे :

०१. विद्यार्थी शिक्षकांच्या अध्यापनावर आशययुक्त अध्यापन पध्दतीच्या होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास करणे.
०२. छात्र अध्यापकांच्या पारंपारिक पध्दतीने घेतलेले पाठ व आशययुक्त अध्यापन पध्दतीने घेतलेले पाठ यांचा तौलनिक अभ्यास करतो.

परिकल्पना :

छात्र अध्यापकांच्या पारंपारिक पध्दतीने घेतलेले पाठ व आशययुक्त अध्यापन पध्दतीने घेतलेले पाठ यांच्यात कोणताही फरक आढळून येत नाही.

संशोधन पध्दती :

प्रायोगिक पध्दती

चले :

● **स्वाश्रयी चले :**

मराठी आणि इतिहास या विषयाचे आशययुक्त अध्यापन पध्दती

● **आश्रयी चले :**

आशय आणि अध्यापन पध्दतीचे एकात्मीकरण अध्यापनातून अभिव्यक्त होणारी आशयज्ञान समृद्धी.

● **न्यादर्श :**

श्री. सुरूपसिंग हिऱ्या नाईक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील इतिहास व मराठी अध्यापन पध्दतीचे एकूण ४० विद्यार्थी न्यादर्श म्हणून घेण्यात आले.

(मराठी - २०, इतिहास - २० एकूण = ४० विद्यार्थी)

● **संशोधनाची साधने :**

सदर संशोधनात यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक यांनी तयार केलेली प्रमाणित चाचणी आशय आणि अध्यापन एकात्मीकरण निरीक्षण क्षेत्री-अ व आ अभिवृद्ध आशयज्ञान अभिव्यक्ती क्षेत्री-अ या निरीक्षण क्षेत्रींचा वापर करून तुलना करण्यात आली.

● **संशोधन कार्यपध्दती :**

श्री. सुरूपसिंग हिऱ्या नाईक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील मराठी आशययुक्त अध्यापन पध्दती व इतिहास आशययुक्त अध्यापन पध्दती एकूण १७२ छात्र अध्यापकांपैकी ४० छात्र अध्यापकांची यादृच्छिक पध्दतीत निवड करण्यात आली. त्यानंतर त्याच ४० छात्राध्यापकांचे पारंपारिक पध्दतीने शालेय सराव पाठ घेत असतात. 'अ' क्षेत्री आशय अध्यापन पध्दतीचे एकात्मीकरणक्षेत्री भरून घेण्यात आली. नंतर पाठ झाल्यानंतर अर्ध्या तासाचे आशयज्ञान अभिवृद्धी क्षेत्री 'आ' भरून घेण्यात आली.

नंतर त्याच ४० विद्यार्थ्यांना आशययुक्त अध्यापन पध्दतीची ४८ तासांची ६ दिवसांची कार्यशाळा घेण्यात आली. त्या कार्यशाळेत आशययुक्त अध्यापन पध्दतीने पाठ घेतांना खालील गोष्टींचे प्रशिक्षण देण्यात आले.

०१. विद्याशाखेची संरचना.
०२. आशय घटकांचा अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तकातील स्थान.
०३. अध्यापन घटकाचे आशयविश्लेषण.
०४. अध्यापन शास्त्रीय विश्लेषण.
०५. ज्ञानाची प्रतिरूपणे.

०६. आशय आणि अध्यापन पध्दतीचे एकात्मीकरण.

०७. मूल्यमापन

इ. पायऱ्यांना अनुसरून ६ दिवसांचे प्रशिक्षण देण्यात आले व आशययुक्त अध्यापन पध्दतीचे सरावपाठ घेण्यात आले. यावरून पारंपारिक पध्दतीने घेतलेले पाठ व आशययुक्त अध्यापन पध्दतीने घेतलेले पाठांची अ व आ श्रेणीच्या आधारे तुलना करण्यात आली.

माहिती संकलनाचे सांख्यिकीय तंत्रानुसार विश्लेषण :

● **उद्दिष्ट :**

छात्र अध्यापकांच्या पारंपारिक पध्दतीने घेतलेले पाठ व आशययुक्त अध्यापन पध्दतीने घेतलेले पाठ यांचा तौलनिक अभ्यास करणे.

● **परिकल्पना :**

छात्र अध्यापकांच्या पारंपारिक पध्दतीने घेतलेले पाठ व आशययुक्त अध्यापन पध्दतीने घेतलेले पाठ यांच्यात कोणताही फरक आढळून येत नाही.

सारणी क्र. १

पारंपारिक पध्दतीने घेतलेले पाठ व आशययुक्त अध्यापन पध्दतीने घेतलेले पाठ यांची तुलना दर्शविणारी सारणी.

अ. क्र.	अभ्यासगट	संख्या	मध्यमान	प्रमाण विचलन	मध्यमानातील फरक	t मूल्य	सार्थकता स्तर
०१.	पारंपारिक अभ्यासगट	४०	५०.१०	३.८८	०.४५	२७.३७	सार्थक
०२.	आशययुक्त अध्यापन पध्दतीने घेतलेले गट	४०	६८.१७	४.१२			

स्वाधिनता मात्रा (df) = ७९ करीता ०.०५ स्तरावर = १.९९

स्वाधिनता मात्रा (df) = ९८ करीता लक्षणीय पातळी मूल्य ०.०१ स्तरावर = २.६३

निरीक्षण :

सार्थकता स्तरावर निर्धारित t-मूल्य १.९९ आहे. प्राप्त t-मूल्य (१.९९) पेक्षा जास्त असल्याने प्राप्त t-मूल्य ०.०५ सार्थकता स्तरावर सार्थक आहे. परिणामतः शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागेल.

निष्कर्ष :

विद्यार्थी शिक्षकांच्या अध्यापनावर पारंपारिक अध्यापन पध्दतीपेक्षा आशययुक्त अध्यापन पध्दतीचा अधिक परिणाम झालेला आढळून येतो.

संदर्भग्रंथ :

०१. भिताडे वि.रा. (१९८९) : 'शैक्षणिक संशोधन पध्दती', पुणे नूतन प्रकाशन, पुणे
०२. डॉ. साळुंके क. (२००५) : 'आशययुक्त अध्यापन पध्दती', नाशिक, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ.
०३. मुळे रा. व उमाठे वि. (१९८७) : 'शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे', महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ.
०४. डॉ. जोशी अ.न. आणि डॉ.कविता साळुंके (२००८) : 'आशययुक्त अध्यापन पध्दतीचा पुनर्विचार', मुंबई ओरिएन्ट लॉगमन प्रा.लि.
०५. भांडारकर के. (१९९८) : सुलभ शैक्षणिक संख्याशास्त्र, पुणे नूतन प्रकाशन

